

Judisk idrottshistoria i Sverige—några anteckningar*

David Fischer

Stockholm

De första kontakterna mellan judar och svenskar ägde rum i Ryssland i början av 800-talet. I området kring floderna Don och Volga kom då svenska vikingar i kontakt med kazariska judar.¹ Enstaka svenskar kom också i kontakt med judar på sina resor till det Heliga Landet.

År 1775 tilläts för första gången judisk bosättning i Sverige. Från 1680-talet hade judar som tidigare konverterat eller som ville konvertera till den lutherska läran möjlighet att bosätta sig här. Vi känner till ett 60-tal döpta fram till 1775. Genom en resolution av Gustav III fick sigillgravören Aaron Isaac tillstånd att med sin familj och ett 10-tal vänner och släktingar bosätta sig i Stockholm och här utöva sin religion.² Den första judiska församlingen kom från hertigdömet Mecklenburg. År 1787 bodde det 150 judar i landet, år 1840 900 och 1920 6400. Idag räknar man med att det bor cirka 18 000 judar i Sverige.

Fram till 1860-talet kom den judiska invandringen huvudsakligen från Tyskland och Danmark, men de ökade pogromerna i Tsarryssland ändrade hastigt på detta. Hundratusentals judar flydde från sina hem, de allra flesta till USA, men drygt 2000 kom till Sverige.

Den zionistiska rörelsen

De östeuropeiska judarna skilde sig på många

punkter från de svenska. De levde i traditionell judendom som förut i sina hemländer. De behärskade jiddisch och försökte i sitt nya hemland följa judiska traditioner och lagar. De svenska judarna hade under tiden hunnit assimileras in i samhället och hade en helt annan inställning till det judiska än sina östeuropeiska trosfränder. För dem var assimileringen en målsättning och judiska traditioner spelade ingen större roll i det dagliga livet. Denna skillnad mellan de två grupperna skulle visa sig få stor betydelse för judisk idrott i Sverige. Under slutet av 1800-talet kom den zionistiska rörelsen att intressera och fånga allt fler judar huvudsakligen i Central- och Östeuropa och USA. Zionismens mål var att skapa ett hemland för världens judar. Till Sverige kom zionismen från Tyskland via Köpenhamn. Den första zionistiska föreningen i Sverige grundades 1910.³

Det skulle nu visa sig att de två judiska grupperna i landet intog helt olika inställningar till den zionistiska rörelsen. De svenska judarna ställde sig i de allra flesta fall helt avvisande. För dem var talet om en egen judisk stat något främmande. Det judiska, ansåg dessa, skulle endast betraktas som en religiös angelägenhet utan minsta samband med en judisk nationell identitet. De östeuropeiska judarna intog en betydligt mer positiv inställning till zionismen och det var i synnerhet ungdomen som aktivast arbetade för de nya idéerna. Som ett resultat av detta grundades 1916 den första judiska idrottsföreningen i Sverige.⁴

Stockholm: Judiska Vandrarföreningen Blau-Weiss 1916–1926

Föreningen Blau-Weiss verkade på zionistisk grund och dess emblem var färgerna blått och vitt, zionismens färger, som idag återfinns i Israels flagga. På sitt program hade Blau-Weiss förutom långvandringar även herrgymnastik och simning. Föreningen hade också ett mycket stort utbud av kulturella aktiviteter, såsom föredragsaftnar, undervisning i hebreiska, bibelkunskap och musik- och sångövningar.⁵

Blau-Weiss hade en egen hyrd lokal på Stora Nygatan i Gamla Stan. Verksamheten bedrevs helt med hjälp av medlemsavgifter och gåvor. Bidrag från stat eller kommun var något som inte existerade på den tiden och av dåvarande Mosaiska Församlingen fick man inga understöd. Församlingens inställning till Blau-Weiss var ej positiv. Man ansåg att judiska ungdomar i Stockholm borde söka sig till icke-judiska föreningar och assimilera sig in i det omgivande samhället. Egna judiska ungdomsföreningar, utöver välgörenhetsföreningar, ansåg man motarbeta de judiska ungdomarnas möjligheter att klara sig i det svenska samhället. Blau-Weiss medlemmar var ungdomar, vars föräldrar kom från Central- eller Östeuropa. Några av ledarna var själva födda i Tyskland eller Ryssland.⁶

Det fanns en handfull pojkar bland Blau-Weiss medlemmar som tränade boxning och brottning i grannklubbarna på Söder, där nästan samtliga östeuropeiska judar då bodde. I denna lilla skara finner vi några av 20-talets bästa svenska boxare och brottare t.ex. Herman Porres, svensk ungdomsmästare i weltervikt och tungviktaren Isse Lewin.⁷

Som mest hade Blau-Weiss ett 80-tal medlemmar. Verksamheten upphörde därför att många bildade familj och några av ledarna emigrerade till USA och Palestina. I de andra nordiska länderna hade den judiska idrottsrörelsen kommit igång tidigare än i Sverige. I Norge fanns det judiska ungdomsklubbar i Oslo och i Trondheim, som på sitt program hade både konståkning, schack, friidrott och skidåkning. I Danmark och Finland slog den zionistiska idrottsrörelsen igenom fortare och starkare än i både Norge och Sverige och i dessa länder fanns

det redan tidigare ett flertal mycket kända judiska idrottsmän. Danskarna hade bröderna Kurland som tog olympiskt silver i brottning 1932, sabelfäktaren Ossier som deltog i sex olympiska spel 1908–1936 och Ester Bernstein som var flerfaldig nordisk mästarinna i konståkning.⁸

I Finland fanns den legendariske löparen Katz som tog olympiskt silver 1924. I Sverige visade sig idrottsintresset bland de svenskfödda judarna från de assimilerade familjerna först och främst i skolidrotten. Judiska pojkar och flickor deltog i läroverkens idrottstävlingar. I församlingens pojkskola som grundades 1833 och i flickskolan som hette Sophiakolan och som grundades 1836 hade man såväl gymnastik som simövningar på schemat.⁹

Vid en granskning av styrelsemedlemmarna i några av våra största idrottsklubbar finner vi ett flertal kända judiska familjenamn. Den förste judiske olympiern i Sverige var Max Gumpel.¹⁰ Han deltog i det lag som tog silvermedalj i vattenpolo 1912 och han var en av grundarna till simklubben Neptun. Assimileringen in i det svenska samhället gick fort. Efter ett par generationer hade man ofta tappat alla band till det judiska. Det enda som återstod var det gamla judiska släktnamnet. Bland dessa personer återfinner vi ett flertal olympiska medaljörer, europamästare, ishockey- och fotbollspelare m.m. Två intellektuella idrottsgrenar som man ofta glömmer bort är schack och bridge. Här återfinner vi ett par av landets mest kända spelare: Simon Krenzisky som i början på seklet var Sveriges genom tiderna yngste svenske mästare i schack¹¹ och Jacke Neuman som tillsammans med Rudolf "Putte" Kock blev europamästare i bridge 1939.¹²

Stockholm: I.K. Makkabi 1933

År 1895 skapades i Berlin ett judiskt idrottsförbund som fick namnet Makkabi, vilket är hebreiska och troligen betyder hammare. Namnet härrör sig från Judas Mackabeus, den förste av tre bröder som under mackabéerkrigen från och med 167 f.v.t. ledde det judiska uppro-

ret mot i huvudsak seleukidiska motståndare. Vid femte Zionstkongressen i Basel 1901 beslöt man att stödja den judiska idrottsrörelsen. Till det i Berlin grundade förbundet anslöt sig ett 50-tal klubbar och 1932 hade man 85 000 medlemmar. På det internationella Makkabi-förbundets världskongress i Antwerpen enades man om att försöka anordna den första Makkabiaden i Tel-Aviv 1932. Palestina var då ett brittiskt mandatområde. Från alla länder inbjöds judiska idrottsmän. Ett 20-tal länder mötte upp. Från svensk sida bevistades spelen av en mindre grupp under ledning av Simon Brick. Väl hemma i Stockholm arbetade Simon Brick för att bilda en idrottsförening med zionistisk målsättning.¹³

Föreningen grundades 1933. Under de allra första veckorna hette den Judiska Idrottsföreningen, men antog sedan sitt nuvarande namn. Bland församlingens styrelsemän rådde delade meningar om nyttan av en judisk idrottsförening i Stockholm. Några ekonomiska bidrag var därför inte att tänka på. Den första tiden hölls styrelsemötena i hemmen och i religionsskolans lokaler i församlingshuset. All verksamhet finansierades medelst donationer och medlemsavgifter. En av de mera kända bidragsgivarna var Isaac Grünwald. Den första idrottsaktiviteten blev fotboll, därefter följde bandy, bordtennis och schack. Under 40-talet tillkom en handbollssektion och motionsgrupp för kvinnor (1942). Lokalfrågan var det stora problemet. I slutet av 30-talet lånade man arbetsstugans lokaler i Heckscherska stiftelsens hus på Klippgatan. År 1952 fick klubben sina permanenta lokaler i samma fastighet och 1963 flyttade den till sina nuvarande lokaler i Judiska Centret på Nybrogatan. 1936 spelade man sin första utländska match mot Makkabi i Helsingfors.¹⁴

Ute på kontinenten ökade antisemitismen. I Sverige började också antijudiska tendenser att göra sig gällande. Judiska ungdomar traskerades i läroverken. De nya vindarna märktes först i de s.k. "finare" idrottsklubbarna. Medlemmarnas judiska härkomst började nu påpekas och kommenteras på ett nedsättande sätt. Makkabi motarbetades av en grupp i Stockholms Idrottsförbunds huvudstyrelse.¹⁵ Men på det lokala planet gick samarbetet bra

och särskilt med de klubbar på Söder och på Norrmalm, där barn och ungdomar från arbetarhem tränade. Makkabis pojklag i fotboll vann Vasaserien 1938.

Samtidigt med det yttre trycket ökade blev intresset för den judiska idrotten starkare bland de judiska ungdomarna, en erfarenhet som delades med andra ungdomsföreningar, däribland Judiska Scouterna.¹⁶ Ungdomar som aldrig tidigare visat något intresse för Makkabi dök nu upp för att vara med och träna. Nu fick man också bidrag från Församlingen och från de gamla etablerade judiska familjerna. Under kriget tog klubben även itu med nya uppgifter. Man samlade in möbler till danska och norska flyktingar och man ordnade en mängd festkvällar och överskottet skänktes till hjälparbetet. 1941 startade klubben en egen tidning som fick namnet Makkabi-bladet. Under kriget fortsatte samarbetet med de judiska idrottsklubbarna i Helsingfors, Åbo och Viborg. Valda delar av den finsk-judiska fälttidningen Fältkarolina publicerades i Makkabi-bladet.¹⁷ Efterkrigstiden kännetecknades av ett enormt uppsving. 1950 sände Makkabi tillsammans med övriga judiska idrottsklubbar i Sverige för första gången en trupp till Makkabiaden i Tel-Aviv. Truppen tog hem flera medaljer, bl.a. guld i bordtennis genom Anton Bolgar. 1951 var ett stort år för Makkabi, eftersom Curt Skaj då erövrade klubbens första och enda svenska mästerskap (juniormästare i bordtennis). Under senare år har klubben kommit att satsa mycket på motionsidrotten och breddat verksamheten. Man har också startat nya sektioner i bowling och judo och aktivt ökat samarbetet med andra idrottsföreningar i Stockholm samt med judiska klubbar i Norden och på kontinenten. Vid Makkabiadspelen i Tel-Aviv och i lokala spel i Norden har Makkabi hävdat sig mycket väl.¹⁸

Lund: I.F. Hatchio 1922–1926

I endast en stad i Sverige har det funnits en geografisk sammanhängande judisk bosättning och det var i Lund. Runt sekelskiftet bodde där

drygt 100 judiska familjer samlade i en stadsdel som brukade kallas för Nöden i Lund. Den stora judiska befolkningen i stadsdelen gjorde att denna i folkmun också kallades för Judéen eller Samarien. Judarna i Lund kom alla från Litauen, Polen eller Ryssland. De zionistiska idéerna vann snabbt anhängare i denna grupp och 1916 grundade de ungdomsföreningen Hatchio, vilket på hebreiska betyder pånyttfödelse.¹⁹ Under 20-talet ökade successivt utflyttningen till Malmö och Hatchio upphörde 1934. Hatchios verksamhet bestod av amatörteater, judisk kulturverksamhet och fotboll. En av fotbollssektionens ledare var den legendariske mager Olniansky. Klubben samlade som mest ett 60-tal ungdomar.²⁰

Malmö: S.K. Hakoah (1928) 1932

En del av de pojkar som flyttade med sina föräldrar till Malmö kände starkt för att starta en ny klubb. De första initiativen togs 1928. Men först 1932 fick den nya klubben tryckta stadgar. Klubbens namn blev Hakoah, vilket på hebreiska betyder kraft, styrka. Liksom Hatchio hade Hakoahs medlemmar sina rötter i Östeuropa. Den första tiden var ekonomiskt mycket svår. Bidrag från Församlingen kunde ej påräknas. Till skillnad från församlingarna i Göteborg och Stockholm var Malmös judiska församling aldrig särskilt förmögen. Man hade vid denna tid nog så svårt att få den egna ekonomin att gå ihop, varför bidrag till ungdomsidrotten var otänkbar.

Under kriget kom Hakoah att spela en väsentlig roll för de danska judar som lyckades fly till Sverige 1943. Under 40-talet startades en bordtennissektion och en damgymnastikgrupp grundades 1939. År 1957 tillkom en mycket aktiv underavdelning i bridge som fick namnet B.K. Makkabi.²¹ Efter kriget bosatte sig ett stort antal judiska flyktingar i Malmö. Ur denna grupp växte Hakoahs nya generation upp. Klubben har under senare tid byggt upp en handbollssektion som spelat i de högre serierna samt en volleybollssektion för vilken man delar ansvaret med judiska studentklubben i

Lund. Vid Makkabiaderna i Tel-Aviv har klubbens idrottsmän vunnit en hel del medaljer, bl.a. guld i tyngdlyftning.

Göteborg: I.F. Hakoah 1932

Redan på 1920-talet gjordes de första försöken att bilda en judisk idrottsförening i Göteborg. Men dessa strandade. Församlingens ledande män ansåg att en sådan förening inte var nödvändig. Man var endast intresserad av att stödja "kulturföreningar". Denna negativa inställning till Hakoah skall inte ses som ett uttryck för den gruppmotsättning som vid denna tid rådde mellan Församlingens styrande män och idrottspojkarfamiljer. De styrande i Församlingen kom från de etablerade svenskjudiska släkterna, medan idrottspojkarfamiljerna kom från Östeuropeiska hem. Kontakterna mellan dess grupper var inte särskilt livaktiga på något område, utom inom filantropin. Församlingen och många enskilda gjorde dock mycket för att lindra nöden bland de ofta mycket fattiga invandrarna.

Klubben grundades 1932. Under den första tiden kallades den Maccabi. Man saknade en egen lokal. Styrelsemötena hölls i hemmen eller på ett konditori. Avsaknaden av egen lokal gjorde situationen ohållbar. I detta läge fick man låna konfektionsfirman Lyons personalmatsal, som på kvällarna gjordes om till tränings- och klubblokal.²² Liksom Makkabi i Stockholm och Hakoah i Malmö kom Hakoah i Göteborg att spela en stor roll för stärkandet av den judiska identiteten och självkänslan under de kritiska åren på 30- och 40-talen. Efter krigstiden kännetecknas av en stor expansion och på 60-talet fick klubben äntligen en egen lokal i ett av Församlingens hus på Storgatan 5. Samarbetet med icke-judiska klubbar har under denna period ökat kraftigt och man har idag en mycket aktiv sektion för barn- och ungdomssimning samt en bridgesektion som spelat i den högsta serien. I Makkabiaderna i Tel-Aviv har I.F. Hakoah tagit hem ett stort antal medaljer. De största framgångarna har vunnits i simning.

Jönköping: S.K. Stjärnan 1946–49; Norrköping: Makkabi 1947–48

Kort efter kriget fick Jönköping och Norrköping motta ett par hundra judiska flyktingar som kom att arbeta i ortens industrier. Jönköping saknade tidigare helt judisk bosättning, i Norrköping fanns en synagoga. Staden hade redan under slutet av 1700-talet en judisk församling. De judiska flyktingarna var alla i åldern 25–35 år. Behovet av ungdomsföreningar var stort. I Jönköping grundades S.K. Stjärnan och i Norrköping Makkabi.²³ Båda klubbarna var mycket kortvariga. Stjärnan utgjorde en kombination av sport- och kulturförening. Man spelade fotboll och bordtennis. Kulturaktiviteterna hölls i flickläroverkets aula på Norra Strandgatan och i Folkets hus på Järnvägstorget. Makkabi i Norrköping var huvudsakligen inriktad på fotboll och verksamheten fortlevde blott i två år. S.K. Stjärnan upphörde efter tre år därför att många av medlemmarna flyttade till Stockholm, Göteborg och Malmö, vartill kommer att några emigrerade till Australien, USA och Israel.²⁴

Slutord

Den judiska idrottsrörelsen i Sverige fick sina impulser från de zionistiska ungdomsföreningarna i Tyskland, där det vid sekelskiftet fanns ett judiskt idrottsförbund med förgreningar i alla större städer. Vid en träff i Köpenhamn kom judiska ungdomar från Stockholm för första gången i kontakt med judiska idrottsföreningar på kontinenten. Den första judiska idrottsföreningen i Sverige grundades i Stockholm och Lund 1916. Under 1920-talet tillkom en förening i Malmö och på 1930-talet kom en ny förening i Stockholm och en i Göteborg. Kort efter andra världskriget grundade judiska flyktingar en idrottsförening i Jönköping och en i Norrköping. Under den första uppväxtperioden fram till slutet av 30-talet möttes de judiska klubbarna av stor skepsis och avoghet från såväl de judiska församlingarna som de etablerade svenska idrottsförbunden. Denna

negativa hållning minskade i takt med att de nazistiska illgärningarna började bli kända. Under kriget kom klubbarna att betyda mycket för att stärka den judiska identiteten och självkänslan och deras medlemmar gjorde stora insatser för att stödja judiska flyktingar.

Efterkrigstiden innebar en stor expansion. Nya sektioner grundades och samarbetet med omgivande klubbar och förbund ökade. På det internationella området innebar efterkrigstiden också en uppgång. Klubbarna slog sig samman i ett Makkabiförbund för att gemensamt kunna delta i de internationella Makkabi-spelen i Tel-Aviv och i europeiska och nordiska makkabiader. Vid dessa Makkabiadspel i Tel-Aviv har de svenska klubbarna vunnit stora framgångar och med tanke på landets lilla judiska befolkning har prestationerna varit enastående. Samma förhållande uppvisar även övriga nordiska länder. Ingen till antalet jämförbar judisk population i världen har hemfört så många medaljer från Makkabiadspelen som de nordiska ländernas. Gemensamt för alla judiska idrottsföreningar i Sverige är att de vid sidan om den rena idrottsverksamheten även har ett rikligt kulturutbud av både profan och religiös karaktär. Som exempel kan nämnas att man undviker spel på sabbaten och vid fester och samkväm iakttas de traditionella judiska kosthållningslagarna. Målsättningen hos klubbarna är att fostra och samla den judiska ungdomen genom idrotten och att föra de judiska traditionerna vidare.

NOTER

*. Något bearbetad version av en artikel tryckt i *Svenska idrottshistoriska föreningens årskrift 1989*.

1. Valentin, H., 1924, *Judarnas historia i Sverige*, Stockholm, s. 5.
2. Valentin, H., 1964, *Judarna i Sverige*, Stockholm, s. 44.
3. Narrowe, M., *Zionism in Sweden*, (stencilerat häfte Jud. Förs. Sthlm.)
4. *Judiska Ungdomsföreningen Blau-Weiss, 1916–1921*, Stockholm, s. 3.

5. Samtal med fru Libman. Stockholm.
6. Samtal med fru Rosa Langer. Stockholm.
7. Samtal med herr Herman Porres. Stockholm.
8. Samtal med herr Ruben Garellik, Göteborg.
9. *Anteckningsbok Mosaiska Församlingens Gosskola*, Stockholm, s. 2.
10. Garellik, R., *Minnesanteckningar*, Göteborg (stencilerat häfte).
11. Samtal med fru Sonja Mastof, Stockholm.
12. *Jubileumsår 1933-1983, 50 år I.K. Makkabi*, Stockholm, s. 19.
13. Samtal med herr Simon Brick, Stockholm.
14. *Jubileumsår 1933-83 . . .*, s. 19.
15. Grosin, S., *Judiska Bibliotekets Vänner Informationsblad*. Stockholm nov. 1987, s. 7.
16. Samtal med herr Julius Gavatin, Stockholm.
17. *Makkabibladet* 1941-1944.
18. Samtal med herr Peter Kisch, Stockholm.
19. *Israeliten* nr 12, 1923. Oslo.
20. Samtal med Isak Fischbein, Malmö.
21. *S.K. Hakoah 50 år 1932-1982*, Malmö, s. 59.
22. Samtal med herr Leopold Sommerfeld, Göteborg.
23. *Unser Blatt*, Stockholm, nr 1, 1948, s. 1.
24. Samtal med herr Günther David, Helsingborg. Kontrollen av hebreiska ord och uttryck har gjorts av fil.mag. Theodor Katz och magister Georg Eisman, båda i Stockholm.